

## Ar dvikalbystė – dvikultūrės tapatybės laidas?

**Loreta Vilkienė**

Lituanistinių studijų katedra

Vilniaus universitetas

Universiteto g. 5

LT-01513 Vilnius, Lietuva

Tel. +370 5 2687214

El. paštas: Loreta.Vilkiene@flf.vu.lt

### Anotacija

Šiame straipsnyje gvildenamas klausimas, ar Lietuvos rusai, kurie teigia moką lietuvių kalbą, t. y. laikytini dvikalbiais, gali būti įvardijami kaip dvikultūrės tapatybės individai, ar jie išlieka vienkultūrio identiteto. Kitaip tariant, svarstoma, kiek lietuviškoji kultūra yra artima ir svarbi tikslinės grupės respondentams. Tiriamoji medžiaga – projekto „Kalbų vartojimas ir tautinė tapatybė Lietuvos miestuose“ metu atlikti kiekybiniai ir kokybiniai interviu. Kiekybinių apklausų duomenys apdoroti SPSS programa ir tada analizuoti. Kokybiniai interviu tirti kokybinės turinio analizės metodu. Išanalizavus tiriamąją medžiagą galima daryti prielaidą, kad trijų Lietuvos didžiųjų miestų rusai yra išsaugoję tautinį identitetą, bet turi ir dvikultūrės tapatybės bruožų, lietuvių kalbos mokėjimas daro įtaką respondentų kultūrinės tapatybės kaitai, o dvikalbystė Lietuvoje gali būti laikoma dvikultūrės tapatybės akstinu (nebūtinai laidu).

**Raktažodžiai:** dvikalbystė, dvikultūrė tapatybė, lietuvių kalba, Lietuvos rusai, kultūrinė savivoka, kultūrinė prieskyra

### 1 Įvadas

Remiantis projekto „Kalbų vartojimas ir tautinė tapatybė Lietuvos miestuose“ (2007–2009 m. rėmė Valstybinis mokslo ir studijų fondas) metu gautais duomenimis (žr. Vilkienė 2010), daugiakalbystė, t. y. gebėjimas vienokiu ar kitokiu lygiu vartoti kelias kalbas, didžiuosiuose Lietuvos miestuose yra nenuneigiamas faktas. Vilniaus, Kauno ir Klaipėdos gyventojai neabejotinai yra įgiję kelių kalbų vartojimo kompetencijos, tomis kalbomis tenkina įvairius savo komunikavimo poreikius: bendrauja su draugais, skaito, kalba ar rašo darbe, naršo internete, žiūri TV laidas ir pan. Daugiakalbystės reiškinys

taip pat būdingas ir Lietuvos tautinėms mažumoms. Pavyzdžiui, beveik visi Vilniaus ir Klaipėdos kitataučiai gyventojai, be savo gimtųjų kalbų, teigė moką lietuvių kalbą: Vilniuje deklaravo visai lietuviškai nemoką 1 proc., Klaipėdoje – 0,2 proc. apklaustųjų kitakalbių. Kaune visi kitakalbiai sakė moką lietuviškai. Taigi, jau vien šis faktas rodo, kad tautinių mažumų grupės respondentai yra mažiausiai dvikalbiai.

Dvikalbystė, ar plačiau – daugiakalbystė – įvairialypis reiškinys, skirstomas į tipus pagal įvairius kriterijus, pavyzdžiui, pagal kalbos išmokimo laiką skiriama „ankstyvoji“ (*early*) ir „vėlyvoji“ (*late*) daugiakalbystė, pagal kalbos vartojimo aktyvumą – „aktyvioji“ (*active*) ir „pasyvioji“ (*dormant*) daugiakalbystė, pagal kalbinius gebėjimus – „receptyvioji“ (*receptive*) ir „produktyvioji“ (*productive*) daugiakalbystė ir pan. (daugiau žr. Butler, Hakuta 2006, 116–117; Baker 2006, 4–5). Dar vienas daugiakalbystės tyrimo aspektų ir šio reiškinio skirstymo į tipus kriterijų – kalbos vartotojo sąsaja su viena (gimtąja) kultūra ar keliomis (gimtąja ir kita, kitomis) kultūromis. Pagal šį kriterijų asmenys yra skirstomi į „dvikultūrius gimtakalbius“ (*bicultural L1*), kurių kultūrinę tapatybę formuoja dvi (gimtoji ir kita) kultūros, ir „vienkultūrius negimtakalbius“ (*monocultural L2*), kurių kultūrinis identitetas susijęs su viena – gimtąja – kultūra, nors komunikuojant vartojama ir kuri nors svetimoji kalba. Neabejotina, kad kalba yra svarbi kultūros dalis, tačiau asmens gebėjimas vartoti kelias kalbas savaime nelemia keliakultūrės individo tapatybės (plačiau: Butler, Hakuta 2006, 132).

Šio straipsnio **tikslas** – atsakymas į probleminį klausimą, ar Lietuvos rusai, kurie teigia moką lietuvių kalbą, t. y. laikytini dvikalbiais (moka gimtąją ir lietuvių kalbas), gali būti įvardijami kaip dvikultūrės tapatybės individai, ar jie išlieka vienkultūrio identiteto? Kitais žodžiais, svarstoma, kiek lietuviškoji kultūra yra artima ir svarbi apklaustiems rusų tautybės asmenims?

**Tiriamoji medžiaga ir metodai.** Analizės pagrindas – projekto „Kalbų vartojimas ir tautinė tapatybė Lietuvos miestuose“ metu atlikti kiekybiniai ir kokybiniai interviu. Kiekybinius interviu ėmė UAB „TNS Gallup“ apklausėjai, VU, LKI, VDU darbuotojai ir studentai. Ši kiekybinė apklausa reprezentuoja 15–74 metų Vilniaus, Kauno ir Klaipėdos miestų gyventojus. Sudarant tiriamųjų imtį visuose trijuose miestuose buvo taikomos tautybės kvotos. Atsižvelgus į Statistikos departamento skelbiamus duomenis apie tiriamųjų miestų tautinę sudėtį, Vilniaus mieste apklausta 900 respondentų, iš jų – 14 proc. rusų, Kaune apklausti 524 respondentai, iš jų – 19 proc. rusų; Klaipėdoje apklausta 600 respondentų, iš jų – 21 proc. rusų. Taigi, galima teigti, kad apklausos duomenys yra reprezentatyvūs. Analizuotus kokybinius interviu Vilniuje ir Klaipėdoje atliko Vilniaus universiteto dėstytojos Jelena Brazauskienė, Kinga Geben, Ala Lichačiova, Loreta Vilkienė ir studentas Arturas Zapolskij. Iš viso tirti 8 kokybiniai interviu, kurių

apimtis 114 puslapių teksto. Kiekybinių apklausų duomenys apdoroti SPSS programa ir tada analizuoti. Kokybiniai interviu tirti kokybinės turinio analizės metodu. Cituojant kokybinius interviu skliausteliuose nurodomi interviu ėmusio asmens inicialai, o po kablelio – miesto pirmoji raidė ir respondento amžius. Citatose „I“ raide žymimas imantysis interviu, „R“ – respondentas.

## 2 Kultūros ir keliakultūrio individo samprata

Kadangi šiame straipsnyje plėtojamas daugiakalbiškumo ir kultūros santykių klausimas, pirmiausia reikia apibrėžti, kas laikoma kultūra. Sąvoka **kultūra** mokslininkų aiškinama įvairiai. Kaip teigia Michaelis Byramas (2009, 2), viena vertus, kultūra gali būti suprata kaip kolektyvinis paveldas, tautiškumo išraiška, o tautiškumas – kaip nekintanti tapatybė, objektyvi realybė. Laikantis šios nuostatos gali būti aprašyta, kas, pavyzdžiui, yra tikras lietuvis, tikras rusas, lenkas ar pan. Tačiau egzistuoja ir kitoks požiūris į kultūrą. Manoma, kad kultūra gali būti suvokiama ir kaip daugiabriaunis nuolat kintantis reiškinys, kuris apima vertybes, požiūrius, tikėjimus, tradicijas ir kasdieninio gyvenimo taisykles, tvarką ir pan. (Byram 2009, 2). Pasak Mary Jane Collier (2006, 53), „kultūra yra tai, ką žmonių grupės sako, daro, jaučia, kaip mąsto. Kultūra – tai ne žmonės, bet juos siejantis bendravimas“ (*Culture is what groups of people say and do and think and feel. Culture is not the people but the communication that links them together.*). Pastarojo požiūrio šalininkai pabrėžia, kad kultūra nėra duotybė, ji individo puoselėjama kinta priklausomai nuo įvairių veiksnių, pavyzdžiui, naujai išmoktos kalbos, gyvenamosios vietos ar pan. Taigi kultūra gali būti laikoma ir konstanta, tuo, kas yra nusistovėję, priklauso tam tikrai tautai, religijai, bendruomenei, ir dinamišku procesu, kuriam įtakos daro ir asmens apsisprendimas (Byram 2009, 2). Šiame straipsnyje laikomasi požiūrio į kultūrą kaip į procesą, kintantį reiškinį, „gyvenimo ir funkcionavimo visuomenėje taisykles“ (*rules for living and functioning in society*) (McDaniel, Samovar, Potter 2006, 10), kurių yra išmokstama (plačiau žr. ten pat 6-16), kurios gali kisti.

Kaip teigia M. Byramas (2009, 3), dabarties tendencija – daugiakultūrės visuomenės, t. y. vienoje visuomenėje sugyvena kelių tautinių grupių žmonės, kiekvienas puoselėjantis savo tautos palikimą, kultūrą. Tautinės daugumos grupė paprastai nėra linkusi prisitaikyti prie mažumų kultūrų, o pastarųjų individai, atvirksčiai, yra glaudžiai susiję ir su daugumos kultūra. Lietuvos situacija taip pat nėra išimtis. 2001 m. surašymo duomenimis, greta 83,5 proc. lietuvių čia gyvena 6,7 proc. lenkų, 6,3 proc. rusų, 1,2 proc. baltarusių, 0,7 proc. ukrainiečių, 0,1 proc. žydų ir 1,5 proc. kitų tautybių žmonių (SDPS 2002, 1). Iš šių duomenų matyti, kad daugumą Lietuvos gyventojų sudaro lietuvių tautybės žmonės. Tad galima spėti, kad ir lietuvių kultūra daro įtaką tautinėms mažumoms, kurioms,

spėjama, bent kai kurios šios kultūros apraiškos gali tapti savastimi. Taip gali kisti tautinių mažumų kultūrinė tapatybė, kuri, kaip jau minėta, nėra duota visam gyvenimui (Block 2008, 26). Todėl šiame straipsnyje analizuojant Lietuvos rusų kultūrinės tapatybės klausimą ir daroma prielaida, kad šios mažumos individai lietuvių kalbos požiūriu gali būti ne vienkultūriai negimtakalbiai, o būti įgiję dvikultūrės tapatybės bruožų.

Koks individas laikomas „dvikultūriu“ (*bicultural*), „keliakultūriu“ (*multicultural*)? Pirmiausia reikia nepamiršti, kad kalba yra vartojama kokiam nors kultūriniame kontekste, kuris, nelygu kalbinė bendruomenė, yra skirtingas (Hoffmann 2008, 28). Pavyzdžiui, galime teigti, kad Lietuvoje gyvenantis lietuvis yra gerai perpratęs Lietuvos kultūrą, turi savo gimtosios šalies kultūrinės patirties. Kita vertus, tokios patirties turi ir Lietuvoje gyvenantis, lietuvių kalbą mokantis rusas ar lenkas, tačiau jis taip pat gali turėti ir atitinkamai rusų ar lenkų kultūrinės patirties. Taigi, tokiu atveju Lietuvos gyventojas rusas ar lenkas ne tik yra dvikalbis, tačiau jis ar ji gali būti ir tam tikro lygio dvikultūris individas (Hoffmann 2008, 29). Kaip teigia M. Byramas (2009, 6), keliakultūriais gali būti laikomi tie individai, kurie yra įgiję kompetencijos: žinių, kalbinių ir elgsenos gebėjimų, – įgalinančios tapti aktyviais kelių kultūrų socialinės veiklos subjektais. Kitaip tariant, individas yra keliakultūris, jei išmano su gimtąja kalba ir kitomis mokamomis kalbomis susijusias kultūras ir moka veikti pagal tų kultūrų taisykles (Hoffmann 2008, 31). Tokie individai gali tapatintis su kelių kultūrų vertybėmis ar kitokiomis kelių kultūrų apraiškomis. Svarstomu atveju galima manyti, kad Lietuvos didžiųjų miestų rusų tautybės individai turi kompetencijos veikti gimtosios (rusų) kultūros kontekste, tačiau taip pat yra įgiję gebėjimų funkcionuoti ir lietuviškos kultūros kontekste. Kita vertus, kyla klausimas, ar tikslinės grupės respondentai tapatinasi su lietuviškos kultūros apraiškomis. Į šį klausimą toliau šiame straipsnyje ir ieškoma atsakymo.

Kas rodo, individo kultūrinę tapatybę? Kaip teigia M. J. Collier (2006, 56), svarbūs keli dalykai. Vienas jų – kultūrinė „savivoka“ (*avowal*), t. y. savęs priskyrimas vienai ar kitai grupei, individo susikurtas portretas, kokį save norima parodyti kitiems. „Savivoka yra individo teiginys „Štai kas aš esu“ (*Avowal is the individual saying, "This is who I am"*) (Collier 2006, 56). Kita vertus, svarbu ir kitų asmenų kultūrinė „prieskyra“ (*ascription*), t. y. kokią kultūrinę tapatybę kiti priskiria individui, kuo jį laiko (ten pat). Tiriamuoju atveju ir kyla klausimai, kokia yra Lietuvos didžiųjų miestų rusų tautybės individų kultūrinė savivoka ir kuriai kultūrai – rusų ar lietuvių – juos priskiria kiti.

Kaip jau minėta, daugiakultūrė tapatybė siejama su gebėjimu sėkmingai veikti, patenkinti savo komunikacinius poreikius kelių kultūrų kontekste. Tai, be abejo, susiję ir su kalbų mokėjimu. Tyrėjų manoma, kad būtent per kalbą, kuri laikoma kultūrinės tapatybės pagrindu (Krivolap, Matusevič 2008, 15), per santykį su ja, individas atskleidžia ir

savo identitetą (Thornborrow 2005, 158). Taigi analizuojant kiekybinius ir kokybinius duomenis, žvelgiama, koks tikslinės grupės individų santykis su lietuvių kalba, ar jos mokėjimas gali daryti įtakos kultūrinės tapatybės pokyčiams, nes ir mokslininkų manoma, kad kiekvienos naujos kalbos išmokimas veikia mūsų identitetą (Butler, Hakuta 2006, 132), jį keičia.

Pasak M. Byramo (2009, 6), individo daugiakultūriškumas gali atsiskleisti keliais būdais:

- a) ištikimybė kelioms kultūroms; pavyzdžiui, vaikai, gimę mišriose šeimose, puoselėja abiejų tėvų kultūras;
- b) kultūrų „kaitaliojimu“ (*alternation*); pavyzdžiui, namuose elgiamasi laikantis gimtosios kultūros taisyklių, o viešumoje paisoma dominuojančios kultūros normų;
- c) kultūros „hibridiškumu“ (*hybridity*), kai kelios kultūros eklektiškai suliejamos į vieną, taip sintetinant naują kultūrą.

Kaip jau buvo minėta, ištikimybė kelioms kultūroms tipiška mišrioms šeimoms, kuriose stengiamasi išlaikyti kelias paveldėtąsias kalbas ir kultūras. Kadangi šiame straipsnyje neskiriama dėmesio paveldėtųjų kalbų aspektui, toliau svarstomas tik klausimas, kas – kultūrų kaitaliojimas ar hibridiškumas – galėtų būti būdinga tikslinės grupės individams.

Taigi, ieškant atsakymo į probleminį klausimą susitelkta ties tokiais aspektais:

- a) kokia tiriamųjų kultūrinė savivoka: kaip prisistatoma kitiems; kas laikoma sava, o kas – svetima?
- b) kokia kitų individų kultūrinė prieskyra: kuriai kultūrai – rusiškajai ar lietuviškajai – respondentus linkę priskirti kiti asmenys?
- c) koks tikslinės grupės asmenų požiūris į lietuvių kalbą?
- d) ar galima išvelgti kultūrų kaitaliojimo ar hibridiškumo reiškinių?

### **3 Kultūrinė respondentų savivoka**

Analizuojant tiriamąją medžiagą pirmiausia buvo ieškota atsakymo į klausimą, kaip save suvokia Vilniaus, Kauno ir Klaipėdos gyventojai rusai. Kitaip tariant, keltas tautybės ir tapatumo klausimas. Kiekybinės apklausos metu buvo teiraujamasi: „Kaip jūs jaučiatės galvodamas (-a) apie save? Ar jūs jaučiatės esantis (-anti) labiau ...“. Atsakymų pasirinktys buvo: „lietuvis (-ė), rusas (-ė), lenkas (-ė), europietis (-ė), pasaulio pilietis (-ė), kita“.

Šiame straipsnyje keliamas tik rusų etninės grupės žmonių tapatinimosi su Lietuva, jos kultūra klausimas, tad aptariama tik tai, ar buvo pasirinktas atsakymas „jaučiuosi labiau lietuvis (-ė)“.

Išanalizavus statistinius duomenis pastebėta, kad 11 proc. Vilniaus, 15 proc. Kauno ir 8 proc. Klaipėdos rusų save laiko labiau lietuviais nei rusais. Atkreiptinas dėmesys, kad, pagal Statistikos departamento duomenis (SDPS 2002, 3), Kaune gyvena 4,4 proc., Vilniuje – 14 proc., o Klaipėdoje – 21,3 proc. rusų tautybės žmonių. Taigi, matyti aiški priklausomybė tarp polinkio įvardyti save labiau lietuviu ir šios tautinės mažumos populiacijos dydžio konkrečiame mieste. Kuo didesnė tikslinė populiacija konkrečiame mieste, tuo mažesnis procentas save tapatinančių labiau su lietuviais, o ne rusais. Turbūt akivaizdu gyvenamąją aplinką darant įtaką tapatybės suvokimui. Nepaisant to, kad save laikančių labiau lietuviais procentas, nelygu miestas, įvairuoja, galima teigti, kad yra nemažai aptariamų trijų miestų gyventojų, kurie linkę tapatintis ne su etninės tapatybės, o su dominuojančia – lietuvių – grupe.

Išanalizavus kokybinius interviu matyti, kad visi tikslinės grupės respondentai, paklausti apie tautybę, prisistato kaip rusai, tačiau, kai yra prašoma patikslinti: „можно сказать просто русский, можно сказать русский Литвы, можно сказать русский литовец. Какое название вы считаете наиболее подходящим для себя?“ ‘galima sakyti tiesiog rusas, galima sakyti Lietuvos rusas, galima sakyti rusakalbis lietuvis. Kurį įvardijimą jūs laikytumėte tinkamiausiu sau?’ (AL, V48), galima išvelgti polinkį koreguoti savo tautybės suvokimą. Respondentai atsako, kad yra „русский Литвы, литовский русский“ ‘Lietuvos rusas’ (AL, V48), „русскоязычный литовец“ ‘rusakalbis lietuvis’ (KG, K45), „русскоговорящая литовка, растущая в русской семье“ ‘rusiškai kalbanti lietuvė, auganti rusiškoje šeimoje’ (AL, V18) ir pan. Tai rodo, kad savivoka plečiama, asmuo save pradeda tapatinti su Lietuva.

Kiekybinės apklausos metu ne lietuvių tautybės asmenims taip pat buvo pateiktas ir klausimas „Kaip jūs jaustumėtės pavadintas lietuviu / lietuve?“ . Išanalizavus duomenis paaiškėjo, kad tam neprieštarautų 39 proc. Kauno, 36 proc. Vilniaus ir 22 proc. Klaipėdos rusų. Ir vėl matyti, kad kuo lietuviškesnėje aplinkoje gyvenama, tuo palankesnė nuostata būti tapatinamam su lietuviais. Kita vertus, nemažai respondentų pasirinko atsakymą „Man tai visai nerūpi“: Vilniuje – 39 proc., Kaune – 46 proc., o Klaipėdoje – 56 proc. Šie duomenys gali sudaryti prielaidas manyti, kad tiriamųjų grupėje nėra stipraus savo etninės tapatybės jausmo, jei nemažai daliai Lietuvos didžiųjų miestų gyventojų rusų nesvarbu, kad jie bus įvardyti lietuviais arba jiems tai netgi patiktų. Visiškai aiškiai save identifikavo kaip rusus ir pabrėžė nepasitenkinimą, jei būtų pavadinti lietuviais 14 proc. Vilniaus, 12 proc. Kauno ir 15 proc. Klaipėdos rusų. Pastebėtina ir pastarųjų atsakymų

dažnumo priklausomybė nuo jau minėto rusų tautybės gyventojų skaičiaus konkrečiame mieste, tačiau procentai yra nebe tokie dideli ir statistiškai neitin reikšmingi. Tai leistų daryti išvadą, kad visuose trijuose miestuose yra apie 13,7 proc. gyventojų rusų, kurie save tapatina tik su etninės tapatybės grupe. Visi kiti linkę plėsti savo tapatybės suvokimą.

Polinkis bent iš dalies priskirti save lietuvių tautai matyti ir iš kokybinių interviu. Paklausus, su kuria tauta save tapatintų respondentai, jei girdėtų pasakymus „mano tauta, aš – tautos dalis“, atsakymai pasiskirstė nuo tvirto įsitikimo, kad tai būtų rusų tauta iki nuomonės, kad tai – lietuvių tauta.

- (1) *Наверное, всё-таки тогда уже будет – с русским. Хотя, конечно, от русского тут ... Даже не знаю, может ли он быть моим народом, но, наверное, в мыслях думается, что я – русский народ.* (KG, K45)  
‘**Turbūt** vis dėlto tada su rusų. Nors, **aišku, rusiškumo čia... Net nežinau, ar gali ji būti mano tauta**, bet, turbūt **mintyse manau, kad aš – rusų tauta.**’
- (2) *И. Вы можете сказать, что в вас как бы две части?*  
*R. Наверное, – да.*  
*И. Это для вас хорошо?*  
*R. Да, я рада.* (AL, V18)  
‘I. Jūs galite sakyti, kad esate lyg ir **dvių dalių**?  
**R. Turbūt taip.**  
I. Tai gerai?  
R. Taip, **aš patenkinta.**’
- (3) *Скорее всего, здесь приоритет уже имеет Литва. Литовское общество. Государство, скажем так. Ну хотя бы потому, что я гражданин Литвы. Это как-то... ну, имеет значение.* (AL, V48)  
‘Greičiausiai **pirmenybė tenka jau Lietuvai.** Lietuvos visuomenė. Valstybė, sakysim taip. Na, kad ir **dėl to, jog aš Lietuvos pilietis.** Tai kažkaip... na, turi reikšmės.’

Iš pirmo pavyzdžio matyti, kad individas priskiria save rusų tautai, tačiau suabejoja, ar gali tai daryti, ar jo rusiškumas yra toks, koks turėtų būti. Kaip teigiama antrame pavyzdyje, respondentas suvokia, kad lyg ir negalėtų savęs laikyti vien tik rusų tautos nariu, kad priklauso dviem tautoms ir tuo yra patenkintas. Trečiasis pavyzdys rodo tai, kad individas save visiškai tapatina su Lietuvos visuomene, akcentuodamas, kad svarbiausia yra pilietybė. Taigi, iš pavyzdžių matyti, kad respondentai jau nėra vienalytė grupė, kuri vienareikšmiai savo tauta laiko rusų tautą. Nors yra dalis manančių, kad jie priklauso rusų tautai, tačiau yra ir respondentų, kuriems tai kelia abejonių ar net minčių, kad jie yra kelių tautų ar net tiesiog Lietuvos piliečiai.

Iš kokybinių interviu analizuota, kaip tikslinės respondentų grupės individai prisistato kitiems, pavyzdžiui, užsieniečiams. Pastebėtas polinkis ne akcentuoti savo tautinę tapatybę, o pabrėžti tai, kad jie yra Lietuvos piliečiai:

(4) *Я ощущаю себя <...> литовским гражданином, так как я чувствую себя за границей, несмотря на то, что я нахожусь в окружении русских.* (JB, V21)

‘Aš jaučiuosi <...> Lietuvos pilietis, taip jaučiuosi užsienyje, **nepaisant, kad esu tarp rusų.**’

(5) *И. Вы себя как там [Rusijoje] определяли?*

R. *Как литовку.* (AL, V18)

‘I. O kuo jūs save ten [Rusijoje] laikėte?’

R. *Lietuve.*’

Iš ketvirto pavyzdžio matyti, kad užsienyje tikslinės grupės respondentas linkęs akcentuoti savo pilietybę, toldamas nuo tautinės tapatybės klausimo. Pasitaikė ir atsakymas, kad Rusijoje asmuo save laiko „прибалтом“ ‘Pabaltijo gyventoju’ (JB, V21), o ne tokiu pačiu rusu kaip gyvenantieji Rusijoje. Kaip rodo penktas pavyzdys, moteris rusė, viešėdama Rusijoje, iš viso save laiko lietuve. Taigi, matyti polinkis užsienyje (net ir Rusijoje) neįvardyti savęs rusu. Kitaip tariant tikslinės grupės respondentų kultūrinė savivoka susijusi su Lietuva ir jos visuomene. Neretas individas teigia: „Aš esu Lietuvos pilietis – štai kas aš esu“. Pasak T. Leončiko (2007, 83), toks prisistatymas užsienyje gali „rodyti, kad esama pilietinio (kaip skirtingo nuo etninio) identiteto užuomazgų, kai „lietuvis“ nebesiejamas tik su etnine kilme, o gali išreikšti priklausymą šaliai“. Kartais pačių respondentų gali būti net nurodoma priežastis, kodėl tapatinamasi būtent su Lietuva:

(6) *Ну, потому что они [užsieniečiai] различают «русская из Литвы» и... «русская из Литвы», которая уже более выглядит как европейка, и «русская из Москвы», которая русская, вот еще та русская из Советского Союза.* (AL, V24)

‘Na, todėl, kad jie [užsieniečiai] skiria „Lietuvos rusė“ ir ... „Lietuvos rusė“ labiau europietė, o „rusė iš Maskvos“ – tai dar ta rusė iš Sovietų Sąjungos.’

Taigi būti Lietuvos piliečiu prilyginama būti labiau europiečiu, kitaip tariant, kitokios nei rusiškoji kultūros individu. Iš šešto pavyzdžio aiškiai matyti, kad moteriai yra svarbu būti Lietuvos, o ne Rusijos dalimi.



#### 4 Kitų kultūrinė prieskyra

Kaip jau minėta, kultūrinei tapatybei reikšmės turi ir kitų asmenų prieskyra, t. y. su kuria kultūra individą tapatina kiti asmenys. Analizuojant projekto „Miestai ir kalbos“ kiekybinius ir kokybinius interviu negalima atsakyti į klausimą, kuriai kultūrai, kuriai tautai Lietuvos rusus skiria lietuviai, nes tai su respondentais nebuvo aptariama. Tačiau kokybinių interviu duomenys rodo, kad kitų šalių piliečiai respondentus linkę priskirti Lietuvai. Pavyzdžiui, Rusijoje gyvenantys giminaičiai į Lietuvos rusus reaguoja taip:

- (7) *Знают, что мы из Литвы, но они как-то... может и считают нас литовцами, ну я даже не знаю.* (KG, K45)  
‘Žino, kad mes iš Lietuvos, bet jie kažkaip... **gal ir laiko mus lietuviais**, na, aš net nežinau.’
- (8) *Они называют меня русским литовцем.* (JB, V21)  
‘Jie mane vadina **rusu lietuviu**.’

Kaip matyti iš septinto ir aštunto pavyzdžių, giminaičiai iš Rusijos netapatina Lietuvos rusų su savo tautybės nariais, gyvenančiais Rusijoje. Respondentai jaučia, kad nėra laikomi tokiais pačiais arba tiesiog jau ir įvardijami kaip „rusai lietuviai“ – dviejų tautybių, kelių kultūrų nariai. Ir tokia prieskyra jiems nėra svetima. Šie faktai siejasi ir su jau minėta tendencija, kad trijų didžiųjų Lietuvos miestų gyventojai rusai būtų patenkinti pavadinti lietuviais.

#### 5 Požiūris į lietuvių kultūrą

Pirmiausia kyla klausimas, ką respondentai laiko sava kultūra, o ką – svetima? Ieškant atsakymo į šį klausimą pasitelkti kokybiniai interviu, kuriuose tirtos įvardžių „mes“ („mūsų, mums...“), „jie“ („jų, jiems...“) vartojimo tendencijos. Kitaip tariant, analizuota, kas telpa į respondentų vartojamą sąvoką „mes“, su kuria kultūra tapatinamasi, o kas yra svetima, t. y. „jie“? Pavyzdžių analizė atskleidė, kad išvelgtinos dvi tendencijas, kurios galbūt galėtų būti laikomos kultūrų kaitaliojimo reiškiniu. Kai yra kalbama apie Lietuvą, kaip valstybę kurioje gyvenama, jos piliečius, vartojamas įvardis „mes“:

- (9) *То есть все равно, если мы открыли границы и мы выезжаем в Европу, то я считаю, что знание языков все-таки трех-четырех не помешало бы.* (AL, V24)  
‘Taigi vis tiek, jei jau **mes** atvėrėme sienas ir **mes** važinėjame į Europą, tai aš manau, kad mokėti tris – keturias kalbas netrukdytų.’

- (10) *Россия – большая страна, навести там порядок очень тяжело, дойти даже до **нашего** уровня, ну, я не знаю, сколько времени **им** понадобится.* (AL, V24)  
'Rusija – didelė šalis, ją sutvarkyti labai sunku, pasiekti **mūsų** lygį, na, aš nežinau, kiek laiko **jiems** prireiks.'

Iš devinto pavyzdžio matyti, kad respondentas, kalbėdamas apie visus Lietuvos gyventojus, neskirstydamas jų į tautybes, vartoja įvardį „mes“. Yra susitapatinama su visais Lietuvos piliečiais, kalbama apie tai, kad Lietuva maža šalis, todėl jos gyventojams reikia mokėti kalbų. Dešimtas pavyzdys taip pat parodo respondento tapatinimąsi su Lietuva, jos gyventojais: kalbant apie savo šalies reikalus pasirenkamas įvardis „mūsų“. Kai imami svarstyti Rusijos klausimai, pereinama prie įvardžio „jiems“. Taigi galima išvelgti polinkį ir per kalbinės raiškos priemones išreikšti tapatinimąsi su Lietuvos kultūra plačiaja prasme. Tačiau, kai kalbama apie kultūrą siaurąja prasme (literatūra, kina, meną ir pan.), apie Rusiją ir rusų kalbą šiame kontekste, įvardžių vartojimo tendencijos pasikeičia:

- (11) *<...> если о России, о русском языке, он любит кинуть камень в **наш** огород.* (AL, V24)  
'<...> jei [kalbama] apie Rusiją, apie rusų kalbą, jis mėgsta mesti akmenį į **mūsų** daržą.'
- (12) *У **них** тоже есть хорошие традиции.* (AL, V24)  
'**Jie** taip pat turi gerų tradicijų.'

Iš vienuolikto pavyzdžio matyti, kad respondentas visiškai susitapatina su rusų tautine grupe, kai atsiduria situacijoje, kurioje nepagarbiai atsiliepiama apie respondentui svarbius tautinio identiteto dalykus. Tada įvardis „mūsų“ jau ima reikšti priklausomybę ne Lietuvos, o rusų, Rusijos bendruomenei. Tai rodo, kad šiuo atveju tautinė savivoka nėra silpna. Įvardis „jie“ (dvyliktame pavyzdyje forma „juos“) pasirenkamas kalbant apie lietuvių kultūrą siaurąja prasme. Kad su šia kultūra nėra ryškaus polinkio tapatintis, patvirtina ne vien įvardžių analizė, bet ir atsakymų į klausimą „С какой <...> культурой вы себя отождествляете?“ ‘Su kokia <...> kultūra tapatinatės?’ (AL, V24) analizė. Respondentai nelinkę minėti lietuvių kultūros, nuo jos net atsiriboja, o savo atsakymus motyvuoja, pavyzdžiui, tuo, kad yra baigę rusiškas mokyklas:

- (13) *Литовская культура... она **другая** просто. Она **не плохая** – она **другая**...* (AL, V24)  
'Lietuvių kultūra... paprasčiausiai ji **kitokia**. Ji **ne bloga** – ji **kitokia**...'
- (14) *Ну, конечно, историю и культуру России я знаю гораздо лучше, чем Литвы.*

*Но это было связано с тем, что я образование получил на русском языке.*  
(AL, V48)

‘Na, aišku, Rusijos istoriją ir kultūrą išmanau daug geriau nei Lietuvos. Tačiau tai susiję su tuo, kad aš išsilavinimą įgijau rusų kalba.’

Iš trylikto pavyzdžio aiškiai matyti, kad respondentas siekia atsiriboti nuo lietuvių kultūros siaurąja prasme, tačiau iš karto pabrėžia, kad ta kultūra nėra bloga, nors ir kitokia. O iš keturiolikto pavyzdžio aišku, kad, respondento nuomone, tapatinimasis su kultūra siaurąja prasme glaudžiai susijęs su kultūros išmanymu, kurio įgyjama mokykloje. Kiti respondentai taip pat pabrėžia, kad rusų kultūra jiems artimesnė, nes su jos reiškiniais išsamiai (daug išsamiau nei su lietuvių) susipažinta mokykloje ir net kelia mintį, kad jei būtų lanke lietuvišką mokyklą, kažin ar būtų taip pat. Kitaip tariant, akcentuojama mokyklos svarba formuojant asmens kultūrinę savimonę.

Kultūros sričiai neabejotinai priklauso ir tautos tradicinės šventės. Šiuo požiūriu pastebėtina, kad tikslinės grupės respondentai yra linke švęsti ir rusų, ir lietuvių kalendorines šventes:

(15) *Рождество – конечно! Рождество – и то, и это! Рождество поневоле приходится отмечать: литовское идет – отмечаем, потом русское. То же самое с Новым годом. <...> И вот Пасха была, – то же самое, и на литовском и... вот. Так что не забываем праздники.* (KG, K55)

‘Kalėdos – žinoma! Kalėdos – ir tos, ir kitos! Kalėdas nori nenori tenka švęsti: kai ateina lietuvių – švenčiame, po to rusų. Tas pats su Naujaisiais metais. <...> Ir štai Velykos buvo – taip pat, ir lietuviškos, ir ... štai. Taigi, nepamirštame švenčių.’

Iš penkiolikto pavyzdžio matyti, kad respondentas ir jo artimieji neatsiriboja nuo lietuviškų tradicinių švenčių. Tai rodo ir kitų interviu analizė. Tradicinės kalendorinės šventės yra švenčiamos ir rusiškos, ir lietuviškos (to negalima pasakyti apie valstybines šventes). Ir čia jau galima išvelgti kultūros hibridiškumo apraiškų. Apie tai jau kalba ir patys respondentai, pavyzdžiui:

(16) *<...> у меня получается такой микс культур, то есть я... воспринимаю реальность немножко по-другому. <...> интересное восприятие мира. И я бы хотела, чтобы мои дети тоже это чувствовали, потому что это очень расширяет кругозор.* (AL, V24)

‘<...> manuje susidaro toks **kultūrų mišinys**, t. y. aš... suvokiu realybę truputį kitaip. <...> įdomus pasaulio suvokimas. Ir aš norėčiau, kad mano vaikai tai irgi jaustų, nes tai labai išplečia akiratį.’

Iš šio pavyzdžio galima suprasti, kad respondentė sąmoningai suvokia suliejanti lietuvių ir rusų kultūras, bet tai ją tenkina. Taigi apibendrinant galima pasakyti, kad tikslinė grupės respondentai palankiai vertina lietuvių kultūrą, tapatinasi su jos reiškiniais, kai kalbama apie Lietuvos kultūrą plačiaja prasme, bet linkę atsiriboti nuo lietuviškos kultūros siaurąja prasme, tačiau ir šiuo atžvilgiu vyksta kultūrų hibridizacijos procesas.

## 6 Santykis su lietuvių kalba

Kaip jau buvo minėta, vienas stipriausių kultūrinės tapatybės rodiklių – kalba, požiūris į ją. Atlikus apklausų analizes neabejotinai galima teigti, kad tikslinės grupės respondentų nuostatos lietuvių kalbos požiūriu yra teigiamos, pavyzdžiui:

- (17) *Если ты живешь в Литве и собираешься жить... твои дети чем больше знают, тем лучше, и язык этот, и культуру надо знать.* (AL, V48)  
'Jei tu gyveni Lietuvoje ir rengiesi gyventi... kuo daugiau tavo vaikai žino, tuo geriau, ir kalbą šią reikia mokėti, ir kultūrą reikia išmanyti.'

Iš septyniolikto pavyzdžio aiškiai matyti, kad asmuo neabejoja lietuvių kalbos mokėjimo būtinumu. Kaip jau buvo minėta, beveik visi tikslinės grupės respondentai teigė moką lietuviškai: Vilniuje sakė lietuvių kalbos nemoką 1 proc., o Klaipėdoje 0,2 proc. rusų. Matyti, kad skaičiai nėra dideli. Į klausimą „Ar svarbu mokėti lietuvių kalbą?“, atsakymą „svarbu“ ir „labai svarbu“ pasirinko 94 proc. Vilniaus, 100 proc. Kauno ir 98 proc. Klaipėdos respondentų rusų. Lyginant miestus galima pasakyti, kad procentų skirtumas nėra statistiškai reikšmingas, ir galima teigti, kad daugumai apklaustųjų rusų nekyla abejonės, kad lietuvių kalbą mokėti būtina. O paklausus, „Kodėl svarbu mokėti lietuviškai“, 67 proc. Vilniaus, 72 proc. Kauno ir 62 proc. Klaipėdos rusų pasirinko atsakymą „Lietuvos pilietis turi mokėti lietuviškai“, pagal dažnumą antras pasirenkamas atsakymas buvo motyvas, kodėl to reikia: „Kad nebūtum atskirtas nuo visuomenės“. Taigi kalba suvokiama kaip „integrali socialinio gyvenimo dalis“ (Beresnevičiūtė 2006, 114). Tokie duomenys aiškia rodo, kad tiriamųjų grupė linkusi įsilieti į bendrą Lietuvos kultūros (plačiaja prasme) erdvę ir kalbą suvokia kaip svarbią šio proceso priemonę.

Kita vertus, analizuojant kokybinius interviu paaiškėjo, kad į lietuvių kalbą žvelgiama ne vien kaip į Lietuvoje būtiną komunikavimo priemonę, bet ir kaip į vertybę, kurią privaloma saugoti ir kuria reikia didžiulius.

- (18) *И. Вообще, как-то должен литовский язык модернизироваться? <...>*  
*Р. Я думаю, – нет, только потому, что это очень старый язык, так хочется его сохранить таким, как он есть – чем дальше.* (AL, V18)

‘I. Ir apskritai, kaip nors turi lietuvių kalba modernizuotis? <...>

R. Manau, ne, tik todėl, kad **tai labai sena kalba, taip norisi ją išlaikyti tokią, kokia ji yra**, kuo ilgiau.’

(19) *За что я в принципе и горжусь литовским языком, потому что всем рассказываю, что чем удивительный язык, что как такового мата в Литве просто напросто нет.* (JB, V21)

‘Ir kodėl aš iš esmės **didžiuojuosi lietuvių kalba**, todėl, kad visiems pasakoju, kuo **nuostabi** kalba – keiksmažodžių Lietuvoje paprasčiausiai nėra.’

Iš abiejų pavyzdžių matyti, kad respondentai didžiuojasi lietuvių kalba ir jos unikalumu, pabrėžia norą kalbą saugoti. Apibendrinant tyrimą kalbos aspektu galima teigti, kad Lietuvos didžiųjų miestų gyventojų rusų požiūris į lietuvių kalbą yra teigiamas ir galima spėti, kad šios kalbos mokėjimas daro įtaką ir respondentų kultūrinei savivokai.

## 7 Išvados

Išanalizavus tiriamąją medžiagą galima daryti prielaidą, kad trijų Lietuvos didžiųjų miestų rusai yra išsaugoję tautinį identitetą, bet turi ir dvikultūrės tapatybės bruožų: esama keliakultūrės kompetencijos – kalbos ir elgsenos žinių, gebėjimų, reikalingų veikti ir gimtosios – rusų, – ir lietuviškos kultūros kontekstuose. Kultūrinė respondentų savivoka susijusi ir su Lietuva, jos kultūra plačiąja prasme apklaustiems rusų tautybės asmenims yra svarbi, pastebimas polinkis su ja tapatintis. Kiek labiau linkstama atsiriboti nuo lietuviškos kultūros siaurąja prasme (literatūros, meno ir pan.), bet ir šiuo atveju galima išvelgti atskirų kultūros reiškinių samplaiką. Taigi, galima manyti, kad tikslinės grupės respondentams būdingas ir kultūros hibridiškumas, kuris tikslinei grupei nekelia nepasitenkinimo. Visiškai teigiamai tiriamųjų grupė nusiteikusi ir lietuvių kalbos požiūriu, šią kalbą moka ir mano, kad tai labai svarbu, nes per kalbą galima sėkmingai įsilieti į Lietuvos visuomenę. Lietuvių kalba, kaip vertybe, yra didžiuojamasi, skatinama ją saugoti. Taigi, galima manyti, kad lietuvių kalbos mokėjimas daro įtaką respondentų kultūrinės tapatybės kaitai, o dvikalbystė Lietuvoje gali būti laikoma dvikultūrės tapatybės akstinu (nebūtinai laidu).

Reikia pridurti, kad atliktas tyrimas yra žvalgomojo pobūdžio. Viena vertus, tirti ne visos Lietuvos, o tik trijų didžiųjų miestų gyventojai rusai. Kita vertus, kokybinių interviu medžiagos buvo santykiškai nedaug. Taigi tikslesnis atsakymas į iškeltą klausimą reikalautų platesnio diskurso analizės, kuris galbūt galėtų šio tyrimo išvadas koreguoti.

## Literatūros sąrašas

- Baker, C. 2006. *Foundations of Bilingual Education and Bilingualism*. 4th Edition. Prieiga per internetą [http://books.google.lt/books?id=IJd-27Vu66AC&pg=PT16&lpg=PT16&dq=Circumstantial+bilingualism+Valdes&source=bl&ots=xNP789vAms&sig=faUGQKXj1CVuRGfYlZvGdNaR66g&hl=lt&ei=-FqXS4XiNo6X\\_QaG-7nXCw&sa=X&oi=book\\_result&ct=result&resnum=8&ved=0CCsQ6AEwBw#v=onepage&q=&f=false](http://books.google.lt/books?id=IJd-27Vu66AC&pg=PT16&lpg=PT16&dq=Circumstantial+bilingualism+Valdes&source=bl&ots=xNP789vAms&sig=faUGQKXj1CVuRGfYlZvGdNaR66g&hl=lt&ei=-FqXS4XiNo6X_QaG-7nXCw&sa=X&oi=book_result&ct=result&resnum=8&ved=0CCsQ6AEwBw#v=onepage&q=&f=false). Žiūrėta 2010-02-15.
- Beresnevičiūtė, V. 2006. Etninės grupės ir socialiniai kalbos aspektai. *Lietuvos etnologija* 5(14), 2005. Vilnius: LII leidykla. 113–126.
- Byram, M. 2009. *Multicultural Societies, Pluricultural People and the Project of Intercultural Education*. Council of Europe. Language Policy Division. Žiūrėta 2010-10-10.
- Block, D. 2008. *Multilingual Identities in Global City. London Stories*. Palgrave Macmillan.
- Butler, Y. G. and K. Hakuta. 2006. Bilingualism and Second Language Acquisition. *The Handbook of Bilingualism*. T. K. Bhatia and W. C. Ritchie (eds.). Blackwell Publishing. 114–119. Prieiga per internetą [http://books.google.lt/books?id=pNqVaUk4dM0C&printsec=frontcover&dq=Handbook+of+Bilingualism&source=bl&ots=3djbMXK8As&sig=IHvV4aWOvZA1uc6FrozpNKWTI\\_8&hl=lt&ei=LyyWS\\_esJsL-\\_AbU5NzACw&sa=X&oi=book\\_result&ct=result&resnum=2&ved=0CBAQ6AEwAQ#v=onepage&q=&f=false](http://books.google.lt/books?id=pNqVaUk4dM0C&printsec=frontcover&dq=Handbook+of+Bilingualism&source=bl&ots=3djbMXK8As&sig=IHvV4aWOvZA1uc6FrozpNKWTI_8&hl=lt&ei=LyyWS_esJsL-_AbU5NzACw&sa=X&oi=book_result&ct=result&resnum=2&ved=0CBAQ6AEwAQ#v=onepage&q=&f=false). Žiūrėta 2010-02-10.
- Collier, M. J. 2006. Cultural Identity and Intercultural Communication. *Intercultural Communication*. A. Mitchell (ed.). Belmont: Thomson. 53–60.
- Hoffmann, Ch. 2008. *An Introduction to Bilingualism*. London and New York: Longman.
- Krivolap, A. and E. Matusėvič. 2008. *Kultūrinė identičnost v kontekste pograničia*. Vilnius: EGU.
- Leončikas, T. 2007. Asimiliacija šiuolaikinėje Lietuvos visuomenėje: švietimo sektoriaus pasirinkimas. *Etniškumo studijos* 2007/1. Vilnius: Eugrimas.
- McDaniel, E. R., L. A. Samovar and R. E. Potter. 2006. Understanding Intercultural Communication: An Overview. *Intercultural Communication*. A. Mitchell (ed.). Belmont: Thomson. 6–16.
- SDPS – Statistikos departamento pranešimas spaudai Nr. 5/02. 2002. *2001 m. surašymas: Lietuvos tautinė sudėtis vienalytiškiausia*. Prieiga per internetą [http://www.stat.gov.lt/uploads/docs/2002\\_10\\_17](http://www.stat.gov.lt/uploads/docs/2002_10_17). Žiūrėta 2010-10-05.
- Thornborrow, J. 2005. Language and Identity. *Language, Society and Power*. L. Thomas and S. Wareing (eds.). London and New York: Routledge. 135–150.
- Vilkienė, L. 2010. Daugiakalbystė didžiuosiuose Lietuvos miestuose. *Miestai ir kalbos*. M. Ramonienė (red.). Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla. 27–68.

## **Is bilingualism a guarantee of bicultural identity?**

**Loreta Vilkienė**

### Summary

The article seeks an answer to the question whether Russians, who speak Lithuanian and can be considered bilingual, are individuals of bicultural identity or whether they remain monocultural L2 users. In other words the issue is how much Lithuanian culture is important to the respondents of the target group. The data analyzed are quantitative surveys and qualitative interviews carried out during the project “Language Usage and National Identity in Lithuanian Cities” (2007-2009, supported by the State Studies Foundation). The data of quantitative surveys were processed by the SPSS program and then analyzed, while qualitative interviews were analyzed by the method of qualitative content analysis.

The data leads to the presupposition that the Russians of the three biggest cities of Lithuania not only have conserved their national identity, but also have gained features of bicultural identity. They have multicultural competencies such as the knowledge of language and behavior, competences to act in the Lithuanian cultural context and also in the context of Russian culture. For Russian respondents Lithuania and Lithuanian culture in a broad sense are important and the tendency to identify with this culture is observed. More often it is tended to dissociate from the Lithuanian culture in a proper sense, it means from Lithuanian literature, art, customs, etc., but phenomena of adoption of Lithuanian culture can also be observed. So the cultural hybridity is characteristic of the respondents but does not create any dissatisfaction. The attitude towards the Lithuanian language is absolutely positive, the respondents claim to know the language and consider speaking Lithuanian as a very important fact for a successful integration into the Lithuanian society. They are proud of the Lithuanian language and they invite to protect it. To sum up, the knowledge of the Lithuanian language affects the changes of the respondents' cultural identity and the bilingualism in Lithuania can be considered the stimulus (not necessarily a guarantee) of bicultural identity.

Įteikta 2010 m. lapkričio mėn.